

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА

ИНСТИТУТ ЗА СРПСКИ ЈЕЗИК

ЈУЖНОСЛОВЕНСКИ ФИЛОЛОГ

ПОВРЕМЕНИ СПИС ЗА СЛОВЕНСКУ ФИЛОЛОГИЈУ

Уређује

А. БЕЛИЋ

уз сарадњу

д-ра *Алексића Радомира* (Београд), д-ра *Бошковића Радосава* (Београд),
д-ра *Вуковића Јована* (Сарајево), *Конеског Б.* (Скопље), д-ра *Нахшичале*
Рајка (Љубљана), д-ра *Раковића Франа* (Љубљана), д-ра *Скока Петра*
(Загреб), д-ра *Шевановића Михаила* (Београд), д-ра *Томановића Васе*
(Скопље), д-ра *Храсће Миша* (Загреб)

XVIII КЊ. 1—4

БЕОГРАД
1949—1950

О ГОВОРИМА БАНАТА

У августу 1948 године послала ме је Српска академија наука у Банат ради испитивања тамошњег нашег дијалекта.

Мој је задатак био да фиксирам неколико основних локалних типова банатског дијалекта. У том циљу провео сам на терену тридесет дана, и то у местима Крстуру (Крс), Ђали (Ђ), Волошинову (В), Фаркаждину (Ф), Томашевцу (Т), Боки (Б) и Крушчици, задржавајући се неједнако у разним местима, најдуже у Фаркаждину (11 дана), најкраће у Ђали (непун дан).

Материјалу са овог путовања прикључио сам и своје белешке из Црње (Ц) и Радојева (Р), прикупљене у току краћег боравка у тим местима у пролеће 1948 године. Тако сам добио мрежу од девет тачака расутих по разним деловима Баната. За места у којима нисам био пружили су ми извесне податке радови проф. Московљевића (Дијалектолошка карта Војводине, Гласник Ј. проф. др. XVIII, 1044—1074, извештаји у Год. Зад. С. и В. Стојановића VII, 57—60 и VIII, 27—28) и врло садржајан и детаљан извештај проф. Милетића у Год. Зад. С. и В. Стојановића VII, 17—36. Из целокупног тог материјала могле су се, у главним линијама, разуме се, одредити границе банатског говора, његове основне особине, однос према књижевном језику и према другим нашим дијалектима, затим његове главне локалне нијансе, њихова неслагања и подударана. Једном речју, оцртала се општа слика дијалекта у најовлашним потезима. Да би се она употпунила и учинила прецизнијом треба још радити много више него што је до данас урађено на проучавању овога дијалекта. Стога свој рад ниуколико не сматрам завршеним. Овај мој извештај нема претензије да изложи коначне резултате, већ да обавести, сасвим укратко, о радовима прве фазе. Многа питања овде неће моћи бити додирнута, а понека тврђења остаће засад без образложења, све због ограничености простора. Исцрпније и документованије

Банатски говор — говорим отсад 'о њему искључујући помени-
нути мешавински појас (и, наравно, вршачки говор) — заједно са
бачким улази у једну већу целину, војвођански дијалекат. А овај
је најтипичнији члан једне шире формације, шумадиско-сремског
дијалекта. Кажем најтипичнији члан стога што војвођански говори
имају релативно мање трагова непосредног утицаја других дија-
леката. Док Мачва има такорећи екавску варијанту Вуковог
херцеговачког говора, а у Шумадији и београдској околини вид-
љиво се мешају утицаји са југоистока и југозапада, Бачка и
Банат, нарочито северни, показују особеније језичке типове.

За банатски дијалекат од нарочите је важности специфична
интонација, црта по којој је и лаику лако познати Банаћанина и
која се могла створити само током дугог развоја и сачињава део
основне фонетске структуре дијалекта. Прецизан опис ове ком-
плексне појаве може нам дати само експериментална фонетика.
Ја ћу се задовољити неколиким напоменама. Банатски дијалекат
има, наравно, пренесену акцентуацију (само у *Б* и *Т* слушао сам
и примере са очуваним ^ акцентом ван првог слога, а и то само у
извесним положајима: *јесѣња*, *обѣђе*, *пешкѣр*, *једѣн* — али *вѣде*,
сѣди, — стари " се увек преноси: *помагале*, *вѣнац*, *ливада*, *чѣвек*).
Притом се сва четири Вукова акцента у Банату изговарају
типично, са изразитим тонским модулацијама у току изговора
једног акцента, а такође и са великим тонским разликама између
наглашених и ненаглашених слогова. Дуги акценти одлично чувају
свој квантитет, а кратки узлазни изговара се нешто дуже него у
Београду. Понегде он прелази у полудуги узлазни, и то у свим
положајима: *сѣло*, *лѣпаша*, *дѣвѣјка*, *бунѣр*. — Ову појаву треба
строго разликовати од познатог кановачког дуљења (*жѣна*, *чѣвек*),
карактеристичног за говоре Шумадије, а такође и за многе говоре
југоисточног Баната (вршачког односно прелазног типа).

Дужине иза акцента у Банату се губе у извесним положа-
јима. Између локалних говора ту има доста разлика, али оне
немају начелног значаја. Углавном вреди правило да на истоку и
југоистоку — ближе ресавским говорима — дужине показују
мању отпорност, а на западу и северозападу, у близини Бачке,
одржавају се боље. Ја овде нећу улазити у шаренило локалних
прелива и ограничићу се на моменте од принципијелне важности.

На губљење дужина утиче читав низ фонетских чинилаца, и то:

1) положај дужине у речи — у последњем слогу скраћује
се лакше, у унутрашњости речи теже: *виногрд*: *виногрѣда* Ф,
видѣм: *видѣмо* В (примери које овде наводим само су начелно

типични за цео Банат, што се тиче конкретне ситуације, они претстављају само локални говорни тип места где су забележени).

2) (ако је дужина у последњем слогу) затвореност или отвореност слога — затворен слог боље чува квантитет: *лѣжѣ*: *лѣжѣм* Т, *вѣдѣ*: *вѣдѣм* Ф.

3) квантитет претходног слога (избегава се нагомилавање других слогова): *бѣцѣмо*: *чѣкѣмо* Крс, *исѣрѣкрѣћѣно*: *неѣрѣсејѣно* Ф, *цѣлѣм*: *ѣнѣм* Б, *ѣуѣнѣнцима*: *срѣднѣнцима* Ц, *сумѣвѣње*: *ѣмѣње* Ф.

4) (ако је дужина непосредно иза акцента) природа акцента у речи — узлазни подржава дужину иза себе, силазни помаже њено губљење: *вѣлѣкѣ*: *ѣѣшлѣвѣ* Крс, *ѣднѣм*: *ѣдѣм* Б, *сѣлѣшѣ*: *ѣгнѣшѣ* Б.

Осим тога важну улогу играју морфолошки фактори. Постоји тежња да се у извесним наставцима дужине уопште скрате аналогичном према случајевима кад се оне у истим наставцима фонетски губе. Тако дужине у наставцима врло често изостају и тамо где би се оне фонетски чувале. Квантитет се у Крс доследно чува у примерима као *кѣлѣч*, али се у прим. *вѣнѣчѣм*, изгубио (према *вѣнѣчѣ*, *бѣцѣм* итд.). Исто тако и *ѣдѣс* али *ѣрѣшѣм* В, *ѣѣшѣр* али *жѣнѣм* Ђ, *ѣрѣди* али *лѣшѣмо* праes. Ц.

Изукрштано дејство многих фактора довело је до појаве факултативних дужина у извесним положајима (који су у разним местима различити). Тако сваки локални тип зна за положаје где се дужина доследно изговара, за такве где је њен изговор факултативан и најзад за такве где се дужина коначно скратила без остатка. С друге стране, полудужина у сталним категоријама непозната је банатском говору.

Скраћивање дужина у последњем отвореном слогу деловало је са свом доследношћу фонетског закона. Оно је створило односе као што је *вѣдѣ*: *вѣдѣ се*, онако исто као што је преношење старог акцента само из последњег слога довело у неким црногорским говорима до односа *вѣда*: *вѣда је*. Дужина је очувана у примерима: *кѣ(ј)ѣ је* Т, *кѣ(д) чѣје сѣ* Ф, *сѣје се* Б, *вѣнѣ се* Крс, *шѣкѣ је* Ц, *зѣшѣѣм га* Крс, *дѣже су жѣвили* В, *дѣм се* Крс, *ѣрѣсекѣ је* Ф, *ѣрѣш куѣм ши* Крс, *дѣшѣрѣ и(х)* Ф, ма да се у истим местима говори *кѣ(ј)ѣ*, *чѣје*, *сѣје* и сл.

Даљим развојем ова опозиција последњег и претпоследњег слога уопштена је и на случајеве где је последњи слог првобитно био кратак. Према односу од *жѣне*: од *жѣне је* начињено је и *жѣна*: *жѣна је*. Опозиција *вѣдѣ*: *вѣдѣ га* праes. створила је и секундарно *вѣди*: *вѣдѣ га* имрег. итд. Тако је дошло до дуљења

Али *ѐ* и *ѓ* задржавају своју нормалну отворену боју без обзира на самогласник следећег слога: *дѐди* Р, *шрѐћи* Р, *дѐбљи* Р, *дѐцу* Ц, *плѐву* Ц, *кѓљиво* Р, *ѓбичај* Ц, *нѓсимо* Р, *бѓљу* Ц, као и *јѐдно* Ц, *мѐшмо* Ц, *ѓшкани* Р, *рѓђени* Р, (и као *шѐбе* Ц, *њѐга* - *њѐга* Р, *нѓгом* Ц итд.).

Специфична замена јата чини једну од основних карактеристика војвођанско-шумадиске дијалекатске групе. Основни рефлекс је *е* али се у низу речи и категорија појављује *и* на месту старог јата. У Банату се ови икавизми, сем неколико изузетака, могу свести на доследну, логичну и строго спроведену систему:

1) старо *ѣ* је замењено вокалом *и* увек када се иза њега налазио сонант *ј*:

сѣдѣн(ј)и, *здрѣвѣн(ј)и*,

није (и *није*),

бијаше (само у Ф и само једном забележено),

дѣ, *нијди* (према *дѣ* је и сл.),

гријѣша,

вијаши, *гријаши*, *сијаши*, *смѣјаше*, *додѣјаше*. (Овај последњи глагол и у књижевном језику има *и* на месту старог јата; он је вероватно такав преузет или из Вуковог језика или из војвођанско-шумадиских говора. Да је заиста у питању јат, сведочи поред саме етимологије речи и старословенског *до-дѣ-ѣти* и обл. *додејаше* у јужном Банату).

2) у свим морфолошким категоријама где је *и* стајало насупрот старом јату, аналогија је уопштила *и*:

dat.-loc. *мѣни*, *пѣд соби* (према *доуши*)

од *ѓши(х)*, *сасвѣм*, *мѣлима* (према *моиѣх* и сл.)

dat.-loc. *мѣни*, *по шѣби*

нисам, *ниси* итд. (према *није*)

виѣдиши, *мрзила* (према *виѣди*, *мрзи*)

ргаef. *ѣрѣ* -> *ѣри* - : *ѣрѣвари*, *ѣрѣврне*, такође и *ѣрид*, *ѣрико* ргаер. према *ѣрѣвѣши*, *ѣрѣлегне* (али увек *ѣрѣ*, *ѣрѣко* adv., *ѣсѣрѣка*, *ѣрѣки* adj.).

ргаef. *нѣ* -> *ни* - (према ргаef. *ни* -): *ники*, *николко* итд. (углавном спорадично).

Изван ових општих принципа остаје свега неколико лексичких икавизама (или тобожњих икавизама):

гњѣздо, *угњѣздилѣ* се, *гњѣван* (у значењу које се колеба од „нерасположен“ до „болешљив“), *разгњѣвилѣ* сам се,

сикира, *сикирѣца*,

виѣдрица (али *вѣдро*),

осим (*осѣм* Ф, Б)

ѣзрѣком (овамо долази и лексички јекавизам *лѣште* Ф, *дѣјште* Б).

И то је све. Као што се види, ових речи има мало, мање него сличних отступања у многима од западних и јужних говора, на пр. екавизама у неким јекавским говорима. Обично се сматра да су ти примери доказ икавског супстрата у основици војвођанских говора, али ми то не изгледа вероватно. У скоро свим наведеним речима појава гласа *и* ум. *е* може се тумачити специјалним фонетским или морфолошким узроцима. Усто скоро све те речи показују и у другим крајевима колебања у замени јата. Стога је њихово сведочанство врло непоуздана потврда тези о икавизму.

Овако у северном Банату, дијалекатски најдоследнијем. На југу, где се ресавски талас непосредније осећа, појављује се и *е* у неким од наведених примера:

вђе, грђу, сђјемо, смђе се, дђејло, вдрица, dat. мене (само понегде).

Данашња замена јата у Банату идентична је са оном која се јавља у војвођанским споменицима XVII и XVIII века, у првом реду код Гаврила Стефановића Венцловића. Од језика овог писца до садашњих војвођанских говора и иначе води непрекинута линија једног органског развоја. Колебања која се у споменицима јављају у погледу замене јата одговарају колебањима у живим говорима.

Банатски консонантизам не показује много особених појава. Још најзанимљивији је изговор *л* и *ш*, *ж*, *ч* и *џ*. Само што у овом правцу нема подударности између разних локалних говора, па ни између разних објеката у истом месту.

Глас *л* се у извесним положајима — испред *а*, *о*, *у*, затим на крају слога, можда понекад и испред отвореног банатског *е* — изговара нешто тврђе, обично једва тврђе, него у нормалном српском изговору:

љула, брезобрдљук, љбља, биљо, џнеља, мљад, Тљка, асшљ, — пиљенце, биље.

Банатско *љ* (бележим га овако у недостатку подеснијег знака) ретко кад се приближава црногорскоме *љ* (о руском и пољском да и не говоримо). А често се место њега чује и обично средње *л*. Разлике у овом правцу су индивидуалне и околиналне.

Слично стоји ствар и са изговором спираних *ш* и *ж*, а према њима и африката *ч* и *џ*. Ти се гласови изговарају у неким местима умекшано, али у већини случајева довољно тврдо да се одржи јасна разлика између *ч* и *ћ* и између *џ* и *ђ*. За ову особину неки месни говори уопште не знају, у другима се она јавља само код појединаца, у трећима је она обична. Само у Ф слушао сам је од већине објеката:

ш'èш'п̄р, кòш'уља, дòш'ла, ж'ìж'ак, ж'àлòшан, ладòлож', ч'ìч'ак, развèнч'а, кòлѣч', ц'акови.

Наравно, и ту постоје разноврсна колебања: јаче или слабије умекшање, понекад једва приметно, и напоредан изговор и *ш* и *ш'* итд.

Банатско *ш'*, *ж'* итд. указује вероватно на трагове кретања досељеника из косовско-метохиске области.¹

Фонетска система Баната иначе је врло блиска системи књижевног језика. Од знатнијих разлика постоје још свега две, обичне и у многим другим дијалектима: отсуство *х* (изузеци су ситни и често секундарни: *хрђав*, *хдма* = одмах) и појава фонеме *з* у ограниченом броју речи: *варзило* Ц, Р, *бузòва* Ф, Б (= бѝз-), *бўзе* (= усне), Ф, Ц, Р, *зѝнзòв* Ц, Крс, *зѝнзов* Р, *брòнза* Крс.

Банатска деклинација архаичнија је од вуковске, али се развија у новоштокавском правцу. Она је сва на путу од старог српског стања ка вуковском и не показује неког самосталног развоја у каквом другом смеру (као напр. косовско-ресавска или зетско-сјеничка деклинација или деклинација појединих икавских говора). Једини архаични падежни облици који су се у Банату одржали су инструментал и локатив множине именица мушког и средњег рода на *-и*:

*с шѣнки брѣкви, с Нѣмци и з Бўгари, с òши пѣбѣрци,
с кòли, ўгињем рамѣни, шѣѣ ћеш с òви јѣ(ј)и,
пòзнѣјемо по пѣшлови, по прѣки шòрови, по јаркòви,
нѣ дво(ј)и кòли, по сѣли (примери су из Ф).*

Ови се облици јављају негде чешће, негде ређе, поред оних на *-има*, али се чују по целом Банату.

Локатив плурала именица женског рода на *-а(х)* није познат у Банату, а исто тако ни датив плурала именица мушког и средњег рода на *-ом (-ем)²*. У тим је падежима *-ма* потпуно преовладало.

Према именицама и придеви имају инструментал и локатив плурала на *-и* и то, како је Милетић тачно запазио, чешће но именице:

с òшворени кòнкови, з дрвени пљўгови, с òши кòжама, с мòи дѣцама, по дрўги сѣли, по ши брѣгови, по нѣки кўћама, (примери овога пута из Б).

¹) Уп. А. Белић, Штокавски дијалекат, Н. Енц. IV, 1073 и М. Стевановић, Годишњак Задужбине Стојановића VI, 63 (извештај о говорима Метохије).

²) Те облике наводи Вук за Бачку (Рј¹., XXXV I, XXXIX).

Примери као *са сѣгѣрни сѣндуцима* Крс могу се чути, такви као *по нѣши ѣзрѣкама* Крс обични су, али нигде нема обратно, *са сигурним(а) сандуци* или сл.

Од придевских облика на *-и*, само је онај у локативу остатак старине, а инструментал никако неће бити продужење старог instr. pl. именичке деклинације на *-ѣ*, *-и*, (уп. *новѣ*, *синѣ*), већ је нова творевина начињена по угледу на именички инструментал и потпомогнута једнакошћу instr. и loc. plur. код именица.

Сви придеви и придевске заменице имају у највећем делу Баната у dat. и loc. sing. мушког и средњег рода наставак *-им*. Ти су падежи дакле изједначени са инструменталом:

Кѣжем шѣм ѣшѣм из дрѣгог сѣла, Сѣрѣмићу ђѣм јѣдним мѣлим, Прѣдо јѣвним шѣжи(ј)ѡцу, Одгѡѡра мѣсним ѡдбору, Однѣсѣм јѣдним дѣшѣшу двѣ кѡцке шѣћера и однѣсѣм дрѣгим двѣ.

Цѣниду по ѣдним сѣѡсу, по дѣнашѣм нѣшим живѡшу, По шѣм се ѡзнѣје кѣша, по цѣлим двѣрѣшѣшу (примери из Ф).

У локативу је овај наставак захватио и заменице *ѡн*, *кѡ*, (*кѡ*) и *шѣѡ* (*шѣѡ*): *по ѣм*, *по кѣме*, *нѣма нѣ чѣм* (Ф).

У северним и северозападним крајевима наставак *-им* је ређи, ограничава се на локатив, а у Крс (крајњи северозапад) и у локативу се појављују *-ом* порид *-им*: *у бечкѣрѣчком окрѣгу, у нашом сѣлу* поред *по нѣшим ѡбичѣју, ѡсѣѡло нѣ шѣм*.

Овакав географски распоред јасно потврђује тезу професора Белића¹ да су једначење dat. и loc. sing. с instr. унели косовско-ресавски досељеници који су, прилагођавајући се новој говорној средини, своје *-ем* (тако у ресавском у dat.-instr.-loc. sing. и dat.-instr. plur.) доследно замењивали с *-им*. Природно је према томе да ова особина буде распрострањенија у крајевима ближе границама ресавског дијалекта, а мање раширена у пределима даље од ресавске територије. С друге стране, неће бити тачна теорија Решетарова, изнесена после мишљења проф. Белића, по којој је „импулс за једначење дала (у српскохрватском) околност да одговарајући падежи у множини такође имају наставак *-им*“.² Као што смо видели, у Банату плуралски падежи нису изједначени на *-им*, а сингуларски ипак јесу. Чак је једначење у једнини узело више маха у локативу него у дативу, а баш локатив још увек има *-и* у плуралу (*по прѣки шѡрови*).

Иначе је за деклинацију Баната карактеристично продирање наставака тврдых основа у оним категоријама где је књижевни

¹) Диалектологическая карта сербскаго языка, Санктпетербургъ 1905, стр. 38.

²) Der Štokavische Dialekt, Wien 1907, 182.

језик задржао однос *о:е*. Ова је тенденција најјача на североистоку Баната, на линији Кикинда—Радојево, али се осећа свуда. У инстр. сингулара именица мушког и средњег рода преовладало је *-ом* у свим местима:

Кó(ј)ићом Б, мўжом Ц, коњом Р, кљўчом Р, покрóвцом Крс, бóжићом Ф, óлајом Т, дóбошом Ф, бријáчом В, ко́нцом В, с óцџм Т, прўћом Ђ, рођéњом Б, грóжђом Ђ, сунцом Ђ, имáњом Ф, дрўжјом Ф.

Слично стоји ствар и код присвојних придева где је уопштено *-ов* и код меких основа:

Јáшићови Б, Јáношовог Т, учишéљов Крс, синóвљови Ф, Би-рóвљов Ф, óцовог Ц, Зéцови Крс, Св́рчов (patron., начињен од готовог облика Св́рчев; присв. придев био би св́рцов) Ф, — само Крс и зешóвљев, брашóвљеве.

И у *gen. (-acc.) sing.* придева и заменица Крс се колеба: *вáшог, нáшог, шрéћог, сш́дријог, б́вшог, нáјмлађог, али и кођег, сш́дријег, до последњег.*

Другде је уопштено *-ог(а)*:

нáшог В, нáшого Р, и́чијог Б, којог Ф, нáјбóљог Б, бáдњог Р, нáјсш́дријог Р, шрéћог Р, врўћог Крс, лéишог Ф, пошт́енїјог Ф, здрáвијог В.

Тамо где у *dat.-loc. sing.* придева и заменица није *-им* потпуно преовладало, *-ом* је истиснуло *-ем* из употребе:

шрéћом Крс, нáјмлађом Крс, у нашо́м сèлу В.

У множини именица мушког рода доминира *-ови*, али се и *-еви* одржава понегде:

зéцови Ц, нóжови Ц, сш́рицова В, п́лацови Р, бóгáљови Крс, јéжови Ф, м́шови Ф, жўљови Ф, кáшовима Ф: óцéва Ђ, случајéва Ђ, рóгљeви Крс, из óши. крајéва Ф, кáшевe Ф, богáљeва В.

Међутим у *nom. sing.* придева и заменица ср. рода *-о ум. -е* нашао сам у Ц и Р (иначе и у Кикинди):

мóјо Ц, м́јо Р, нáшо Р, шрéћо Ц, крњо Ц, лéшњо Ц, свéжо Ц, бáдњо вéче Ц, свакидашњо Ц, прéђашњо Р (иначе мóје Б, које Ф, свóје В, шр́ђе Б, з́имње Крс, бáдње вéче Крс, д́анашње Ф итд.).

За конјугацију карактеристично је потпуно губљење прилога садашњег и прошлог и имперфекта, уз редукцију употребе аориста. Треће лице множине аориста живо је још увек и свуда, а и треће лице једнине налазио сам на више места:

пóједоше па се разиђоше Ф, па се по́пови лáтише Ђ, ко́њи һ́йише па загребаше Б, óдоше Р, óни шрўише па дóђоше Крс,

шóчак сш́аде Б, д́йже се и óде Р, а он прóђе нўз н́ас Крс, да н́ема н́ега прóи́аде свé Б, шш́а ме шó сн́ађе Ф.

Као што је и Милетић забележио, јављају се и случајеви употребе трећег лица уместо првог:

полуџаше ми шђ Крс, ми пројурише Крс, ја сад ђде Ф, ја ђбоде коња Крс.

Изгубљени су без трага облици II лица јед. и множ. и I лица множ., а облик I лица јед. сведен је на незнатне остатке:

ђдо Ф, Крс, рђко Ф, Б, Р, ја̀реко adv. Ф, Ц.

За облике презента карактеристично је треће лице плурала. Сви глаголи у овом лицу знају за познати наставак -ду:

свѹђеду, зовѹђеду, крѹђеду, ра̀змѹђеду, ђђбиѹђеду, Ѣѹѹђеду, ѹѹѹђеду, мошѹђеду, досѹѹђѹђеду, вђлиѹђеду, прѹѹђеду, не видѹђеду, дрѹѹђеду (прим. из Ф).

Неки су глаголи уопштили овај наставак. То су *мђѹђеду, ђѹђеду* Крс, В, Ф: *ђѹђеду* Ц, Р, Т, Б, *неѹђеду* Крс, В, Ф: *неѹђеду* Ц, Р, Т, Б, *ѹђеду* и сви глаголи с једносложним презентом:

јѹђеду, мрѹђеду, шрѹђеду, шкѹђеду, да̀ду, зна̀ду, смѐду, зрѹђеду, врѹђеду (примери из Крс).

Али кад су са префиксом или негацијом не ови глаголи не морају (а могу) имати -ду:

Ѣѹју, не ју, ѹмру, на̀шру, Ѣшру, ђшку, не ду, прђду, не зну, прѢзну, не сму, са̀зру, прђвру, — поред Ѣѹѹђеду, не јѹђеду, ѹмрѹђеду, итд. (све из Крс).

Иначе је наставак -у у трећем лицу плурала проширен и на глаголе VI, VII и VIII врсте:

ђѹгу, обраѹѢву, полѢву, — сѢоразѹмѹ се, — вђлу, го̀ру, — прѹѢву, Ѣлѹшѹ, мрзу, сѐду, — сѢѹју, шрчу (примери из Б).

Тако су створене три потпуно паралелне промене у презенту, -е -а, и -и промена, не више разнообразне као у књижевном езику:

<i>мѹшем</i>	<i>вђлем</i>	<i>вѹнчам</i>	<i>лѹжим</i>
<i>мѹшеш</i>	<i>вђлеш</i>	<i>вѹнчаш</i>	<i>лѹжиш</i>
<i>мѹше</i>	<i>вђле</i>	<i>вѹнча</i>	<i>лѹжи</i>
<i>мѹшемо</i>	<i>вђлемо</i>	<i>вѹнчамо</i>	<i>лѹжимо</i>
<i>мѹшетѹ</i>	<i>вђлетѹ</i>	<i>вѹнчатѹ</i>	<i>лѹжитѹ</i>
<i>мѹшу и мѹшеду</i>	<i>вђлу и вђледу</i>	<i>вѹнчу и вѹнчаду,</i>	<i>лѹжу и лѹжиду</i>

(парадигме из Ц).

Ово стање у III лицу плур. презента претставља једну од најинтересантнијих одлика банатског дијалекта у односу на све остале говоре у околини.

С акценатске стране банатска деклинација и конјугација показују низ отступања од системе Вука и Даничића, али та отступања најчешће нису крупна и нису свуда иста. Најинтересантнија

је појава извесних дужина којих нема у књижевном изговору: *кућама, узмише* *ипрег.*, *очију, оцѣм* (ретко), *сѣарѣја* (у Б и *сѣарѣја*), *шѣоци, шужи(ј)оцу* (изгледа да је свако старо -л давало *ѣ* а не *ѣ* као другде). Извесне акценатске алтернације, нарочито у деклинацији, ишчезле су: *глави* као *глава* итд., а друге су сведене на један или два примера: *рукама, свѣћама*, али *сѣрама* итд. Друге су опет алтернације раширеније него у књижевном изговору: *вѣдро: вѣдра* *рл.* Ф, *раѣав: раѣави* В, *дугачак: дугачки* Ф.

Банатска синтакса показује јасне трагове утицаја румунског језика. Замена падежа мировања падежом правца узела је великог маха. Нарочито је акузатив продро уместо локатива:

Осећа да му је бѣље на сѣдмак Р, Кѣја је ђва на слику Ф, Фурт на сламу сѣвали Крс, Сви смо били н-ошѣј брег Б, Нѣсио свѣћу у љей Р, Држу млѣко у лѣдну вѣду Ђ, Кад је Дѣка бѣјо у вѣјску Ф, ако ѣмаш у главу Крс, ѣсѣане у дрѣго сѣѣње Б.

Акузатив је чест и уместо инструментала:

За кућу ми је Маѣѣр Крс, ѣгро мѣд њѣ Б, бѣјо је прид мѣне Ц, ѣма ѣраси прид њѣга Р, прѣт кућу је крѣа Ф, вѣда је бѣла ѣма пѣд брег Ф — поред ѣна је за шѣм Ц, ме цвѣтом (=мѣд светом) Ц, при(д) ѣви (=духови) Ц, прѣд њом Ф итд.

Географско простирање ове особине указује на њено порекло. У сѣлима крај румунске границе употреба акузатива ум. локатива је искључива, у централном појасу скоро искључива, а на Тиси се често може чути и локатив.

Под румунским утицајем мења се ред речи (кад је у питању енклитика) у неким селима на самој граници. Овога има мало у Б и Ц:

И ме дѣчека Ц, њим је чѣдо Ц (=чудо им је; њим = енклит. облик), и га мажду Ц, Јѣ сам лѣго и сам заѣо Б, да ѣѣре њѣгову нѣгу и ѣе нѣга да прѣѣ Б, Нѣ се врача Ц.

У Р врло много:

Њме шѣѣир и ѣѣре и га мѣше, и му чѣсѣиѣа, Сам крѣила чѣраѣе, Су раѣили и су кѣсили, Сѣсѣави се и се ѣсѣави, Се ѣѣије ѣа ни не вѣѣера, Нѣ се мучу, Нѣ се прѣви (из Крушчице код Беле Цркве такође много примера).

У Р и Крушчици може се чути и презент свршених глагола у значењу футура, црта неуопштена, али не сасвим ретка:

Маѣрко, ја крѣнем Р, Скуѣим ја ѣво Р, Не пѣје ѣна шѣ Р, Вѣлѣнка дѣѣе с вѣза Р, Не бѣде вѣше шѣ шѣко Кру, Вѣ не дѣбѣше (=не добијете = нећете добити) Кру, Кад ја ѣмрем, ѣво свѣ бѣде пѣрлог Кру.

Као што нам наведени материјал показује, банатски говор претставља хомогену целину. Његове битне особине — сем мало изузетака — познате су свим његовим локалним говорима. Наравно, и у Банату има месних разлика; оне су некад ситне, некад крупније, али уколико се остаје у границама територије банатског говора, — никад од капиталног значаја. Притом се не може наћи линија на којој би се поклапало неколико изоглоса. Суседна села имају увек скоро исти говор — али готово никад баш у свему исти. Кад се дуже иде у истом правцу, појединачне и мале разлике између суседних села накупе се и дају најзад осетно друкчији говорни тип. Али границу између два таква типа тешко је поставити. Тако је територија банатског говора сва у таласању, сва у преливу. Готово би се могло рећи да говорне разлике правилно расту у директној пропорцији са растојањем у километрима. То је уосталом и природно у равници чија једноликост омогућује подједнако добар саобраћај у свима правцима. Планински терен опет најчешће диктира друкчије стање: он разбија дијалекте на оштро омеђене поддијалекте, везане за природне препреке. Карактеристично је и то да су највеће реке у овом крају, Дунав и Тиса, уједно и важне дијалекатске границе.

Значајније изоглосе које пресецају територију Баната могу се поделити у две веће групе. У првој су групи оне у којима се на специфичан начин огледа сукоб западних и косовско-ресавских утицаја. Њихов правац је север—југ или североисток—југозапад. То значи: на истоку и југоистоку ситуација је ближа ресавској, на северу и северозападу ближа мачванској. Тако напр:

губљење дужина чешће је и обимније на румунској граници него на западу,

преношење акцента на проклитику (обично предлог) чешће је на Тиси него на истоку,

наставак *-им* у *dat.-loc.-sing.* м. и ср. рода придева и заменица уопштен је на истоку, на западу није.

Није тешко познати у овим моментима укрштање западније струје са косовском. Стога није чудо што се особине које сам означао као „источне“ настављају у још појачаној мери на територији вршачког говора, а оне „западне“ у Бачкој.

Набројане изоглосе имају још једну заједничку црту. Све су оне квантитативне природе: на једној страни мање, на другој више (квантитативан однос би био на једној страни да, на другој страни не). У ствари су то снопови изоглоса. Тако напр. фонетско скраћивање дужина показује целу градиацију између

екстремних варијаната Крс и Б. За Крс је карактеристичан однос:

иушњици: сја́вѣње: кѣмѣд: кѣмѣда: ко́пѣч: дѣвѣјка,

за Кикинду (према Милетићевом материјалу), а донекле и за Ц:

иушњици: сја́вѣње: кѣмѣд: кѣмѣда: ко́пѣч: дѣвѣјка,

за Ф *иушњици: сја́вѣње: кѣмѣд: кѣмѣда: ко́пѣч: дѣвѣјка,*

за Б *иушњици: сја́вѣње: кѣмѣд: кѣмѣда: ко́пѣч: дѣвѣјка,*

Сасвим су друге природе изоглосе које се протежу у правцу запад—исток. Оне су чисто квалитативне. На северу постоји нека појава, на југу је нема. Притом је на страни севера готово увек веће отступање од норми књижевног језика, а обично и иновација. Говор северног Баната типичније претставља банагски говор уопште.

На северу се говори *видрица, сја́ти, грја́ти, смја́ти се, вја́ти, додија́ти*, на југу *ведрица, сја́ти, грја́ти, смја́ти се, вја́ти, додеја́ти* (притом немају сви икавизми заједничку изоглосу, већ само изоглосе паралелне по правцу).

На северу *прја́дѣ, прјѣвари* — на југу *прја́дѣ, прјѣвари*.

На северу *гѣђ (кадгођ)* — на југу *гѣд (кадгод)*.

На северу вокалска асимилација *жѣни: жѣ́на*, на југу *ѣ* и *ѣ* увек отворени.

На северу код личних заменица енклитика *је* у *dat. sing. f.* (*ѣна ка́же шѣ́а је шрѣ́ба*) и *њим* у *dat. pl.* (*ко́лко њим се свѣ́дло*) — на југу *јој* и *(ј)им*.

На северу глаголи III врсте имају инфинитивну основу на *-и*, *брјни́ти се* — на југу *брјну́ти се*.

На северу *врши́ти* — (и *врши́ти*) ум. врћи (и сл. прелажење појединих других глагола из I у VII врсту) — на југу *врћи* итд.

Набројене разлике свакако су најкрупније међу онима које постоје између појединих месних нијанса банатског говора. Оне нису безначајне, али су ипак ситне у поређењу са основним особинама самог говора. Заједнички садржаоци кудикамо су крупнији него дискриминанте: отуда и имамо утисак хомогене целине.

Унутрашња доследност оснóвних црта, кристалисаност локалних говора и релативно мали број дублета и колебања карактеришу банагски говор као поодавно формирану јединицу, са јасно одређеним особинама. Прилике у овом дијалекту не намећу нам претпоставку о мешавини, или бар не о скорашњој мешавини. Ње није ни могло бити тако скоро. Банат није примио директни талас сеобе из 1690 г., јер је Карловачким миром остао под Турцима и тек су доцније, спорадично и сукцесивно, поједини граничарски

одреди пребацивани из Поморишја и Бачке у Банат, већ и пре тога насељен Србима. Ови покрети нису могли битно утицати на дијалекат, исто као ни ситнија померања доцније. Зато морамо претпоставити да се основица данашњег говора створила у мешавини старих словенских становника Баната и досељеника — углавном из северне Србије — из XV и XVI века. То би се слагало и са самим језичким стањем на терену. Али то не значи да дијалекат није прожет знагном количином наноса из косовско-ресавске области. Његове везе с тим дијалектом биле су и остају важан фактор, и врло важан фактор, али не и најважнији.

По својој основној структури наш дијалекат несумњиво припада најмлађој штокавској групи. Он има акцентуацију начелно херцеговачку и деклинацију која се креће у правцу херцеговачке. Банат се не слаже с ресавским ни у једној од три основне црте које обично служе за издвајање појединих новоштокавских говора: ни у акценту, ни у деклинацији, ни у замени јата. Нарочито је важно подвући дубоке, органски настале разлике између једног и другог екавизма, јер се обично сматра да екавизам повезује ова два дијалекта у једно наречје.

Полазећи тако углавном од опште млађе штокавске основице, банатски говор иновирао је у многим правцу и разноврсно, толико да се може слободно рећи да он по прогресивности не заостаје чак ни за данашњим говорима источне Херцеговине.

Павле Ивић